

Вероніка Кіку

ЄЗУЇТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ У ЛЬВОВІ (1758–1773), АБО ЗАХИСТ «ІСТИНИ ЗАКОНУ»

Предметом даної розвідки є конфлікт між Краківським університетом та єзуїтами з приводу відкриття єзуїтського університету у Львові. Протягом майже двох століть Краківський університет (заснований у 1364 та відновлений у 1400 р.) був головним суперником та противником єзуїтського шкільництва не тільки в сфері середньої, а й вищої освіти. Під його патронатом знаходилася найстаріша в Речі Посполитій мережа шкіл, що включала школи середнього рівня та Замоїський університет, який почав діяти з 1595 р. Єзуїти, як відомо, зайнялися освітньою справою відразу після свого утвердження в Речі Посполитій у 1564 р. На 1773 р. вони завідували найбільшою в державі (порівняно з Краківським університетом та іншими чернечими орденами) мережею шкіл середнього та, в окремих випадках, підвищеного рівня, що нараховувала 66 колегій. Проте у створенні університетів успіхи єзуїтів були набагато меншими, хоча в цьому напрямі й робилися неодноразові спроби. Єзуїти намагалися підвищити до університетського статусу свої колегіуми у Браневі (1568, 1585–1588, 1701, 1738 pp.), Познані (1611–1613, 1650, 1678 pp.), Львові (1661–1664 pp.), а також увійти до складу Краківського університету (1616, 1624–1628 pp.)¹. Однак практично єдиним їхнім університетом у Речі Посполитій став Вілен-

ський, заснований 1579 р. за активного сприяння короля Стефана Баторія (1576–1586).

I

Розпочинаючи аналіз згаданого конфлікту варто коротко зупинитися на самих поняттях «університет» та «академія», вжитих у даній статті. У повсякденній мові за вищими навчальними закладами Речі Посполитої закріпилася радше назва «академія», а не «університет», хоча обидва поняття у ранньомодерну епоху вживалися й розумілися швидше як рівнозначні. Однією з головних причин такої амбівалентності, як показують останні узагальнюючі дослідження з історії європейських університетів, служила невиробленість чіткої ієрархії освітніх закладів. В епоху Середньовіччя вищий навчальний заклад, що надавав академічні ступені, в офіційній мові називався *studium generale*. За ранньомодерних часів цей термін залишився у вжитку й надалі на півдні Європи, тоді як у німецьких і скандинавських державах вищі навчальні заклади, як правило, називалися академіями (*academia*), а в Англії та Франції – університетами. Ця строкатість особливо увиразнилася з появою наднаціональної сітки шкіл та університетів Ордену Єзуїтів. Загалом же європейці XVI–XVIII ст. сприймали ідею вищої освіти досить розширено, вважа-

* У скороченому варіанті предмет статті було представлено на конференції *Jesuits as Intermediaries in the Early Modern World*, 12-13 жовтня 2001 р. (Флоренція, Європейський Університет). Складаю щирю подяку проф. Наталі Миколаївні Яковенко за допомогу та критичні зауваження. Також дякую Фундації Janineum при Краківському Університеті та особливо пану Станіславу Кжишковському за неодноразову допомогу й підтримку під час мого перебування на дослідницьких пошуках у Кракові. Складаю вдячність також працівникам відділу старих друкув Ягеллонської Бібліотеки у Кракові за зичливе ставлення та допомогу.

¹ Piechnik L. SJ. Starania biskupów warmińskich i jezuitów polskich o przekształcenie kolegium w Braniewie w uniwersytet // Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce. Wybór artykułów. – Kraków, 1994. – S. 142–150; Natoński B. SJ. Jezuita a uniwersytet krakowski w XVI w. // Nawrocki S. SJ. (red.) Studia z historii jezuitów. – Kraków, 1983. – S. 231–235; Załęski St. SJ. Jezuita w Polsce. – Lwów, 1901. – T. II, 1608–1648. – S. 144–164, 241–305; ibidem. – T. III. – Cz. II. – Lwów, 1902. – S. 801.

ючи закладами вищого типу не лише університети, а й інші школи – навіть коли ті не користувалися правом надання академічних ступенів. Обговорюючи термінологічне означення вищих навчальних закладів цієї доби, нідерландський історик Віллем Фрайхов виділяє такі критерії: заснування університету легітимною публічною владою або ж визнання університету у законодавчому акті, якість викладання, кількість факультетів. Жодна з цих ознак, проте, на думку вченого, не задовольняє вимоги абсолютності й об'єктивності, бо «університетом у повному розумінні цього поняття можна назвати всі інституції вищої освіти, котрі самі себе вважали університетами, і були визнані або легітимовані як такі вищою *de facto* територіальною владою через надання привілею присудження академічних ступенів»; до переліку таких інституцій на теренах Речі Посполитої він включає Краківський, Львівський (1661), Віленський та Замойський університети².

Втім, у самій Речі Посполитій словом «академія» позначали не лише університети *strictu senso*, але й ті заклади підвищеного типу, що формального привілею на присвоєння академічних ступенів не мали. Відак, до розряду «академії» потрапили протестантський навчальний заклад вищого типу у Ракові (*Academia Racoviensis*); школа підвищеного рівня у Познані, заснована познанським єпископом Яном Любранським у 1519 р. (*Academia Lubranscianum*); Києво-Могилянський колегіум вищого типу, заснований Петром Могилою у Києві 1632 р. Що ж до термінології офіційних документів, то в XVI–XVIII ст. поняття *academia, universitas* і рідше *studium generale* вживалися як ідентичні. Так, наприклад, у привілеї Яна Казимира від 20 січня 1661 р. на заснування Львівського єзуїтського університету зустрічаємо усі три слова:

«...легко й охоче ми вирішили, аби за нашою згодою Львівському колегіуму Товари-

ства Ісуса була надана гідність академії і титул університету. Дасмо, отже, повноваження встановити у згаданому Львівському колегіумі Товариства Ісуса генеральні студії усіх напрямів, зокрема теології як схоластичної, так і моральної, філософії, математики, обох прав, медицини й вільних мистецтв та дисциплін усіх взагалі галузей знання, котрі згадані вище отці Товариства Ісуса вважатимуть за відповідне викладати ними самими або ж іншими, згідно з власним рішенням та порядком і згідно зі звичаями й практикою академії та університетів. Також постановляємо, аби це існувало на вічні часи під назвою університету академії»³.

З огляду на сказане ми в даній розвідці будемо вживати як рівнозначні обидва терміни – «академія» та «університет» – на окреслення вищого навчального закладу з правом надання академічних ступенів.

II

Конфлікт між Краківським університетом та єзуїтами з приводу заснування єзуїтського університету у Львові точився у два етапи. Перше зіткнення фіксується у 1661–1664 рр., після того як 20 січня 1661 р. єзуїти виклопотали привілей короля Яна Казимира, що надавав Львівському колегіуму статус університету з правом присвоювати академічні ступені. На сеймах 1661 та 1662 рр. єзуїти намагалися отримати сеймову апробацію нового університету. Зокрема, вже 1661 р. ними було поширено серед сеймових послів брошуру *Rationes quod non tantum expediat, sed etiam necesse sit Academiam Leopoli in Collegium Patrum Societatis Jesu erigere*, у якій потрібність цієї акції доводилася, серед іншого, ще й апеляцією до своїх колишніх вихованців:

«Особливо ж Товариство благає сприяти цьому своїх колишніх учнів, котрих з великою втіхою для себе бачить як у наймудрішому

² «... universities in the strict sense of the term could be defined as all institutions of higher education which regarded themselves as universities, and had been recognised or legitimated as such by the *de facto* supreme authority in the territory by its granting the right to award degrees». – Frijhoff Willem. Patterns // Rüegg Walter, Hilde De Ridder-Symoens. A History of the University in Europe. – Cambridge University Press, 1996. – Vol. II. Universities in Early Modern Europe (1500–1800). – P. 68, 91, 92, 94.

³ «... faciles a libentes in animum induximus, ut Collegio Leopoliensi Societatis JESU Academiae dignitatis accessio, Nobis annuentibus fiat, titulusque universitatis deferatur. Damus igitur potestatem, in eodem Leopoliensi Societatis JESU Collegio, generale studium in omni facultate constituendi, theologiae nimirum tam scholasticae quam moralis, philosophiae, mathaeseos, iuris utriusque, medicinae, liberaliumque artium et disciplinarum, ac scientiarum omnino omnium, quascunque praedicti Patres Societatis JESU tractandas ibidem per se vel per alios censuerint, pro ipsorum arbitrio ac instituto, consuetoque academiaram, atque universitatum more et praxi. Atque id sub nomine universitatis academiae statuimus perpetuis deinceps temporibus duraturum». Текст привілею див. у: Finkel L. Dyplom erekcyjny Uniwersytetu Lwowskiego z r.1661 (z tablicami podobizn dyplomu) [Odbitka z księgi pamiątkowej ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza]. – Kraków, 1911. – S. 3–10.

Сенаті, так і серед найосвіченішого цвіту шляхти Речі Посполитої за розважливим обдумуванням так важливих справ, і складає хвалу Богові за те, що з його колегіумів та університетів виходять найдостойніші мужі»⁴.

Щоденники сеймів 1661 та 1662 рр., проте, не містять жодної згадки про обговорення справи нового університету⁵. Так само мовчать про це реляції нунція Антоніо Піньятеллі з Варшави до Риму⁶. Певне пояснення такої мовчанки знаходимо у збірці *Propugnatio iurium*, опублікованій краківськими професорами 1759 р., у розпал конфлікту між єзуїтами та Краківським університетом. Тут, серед іншого, наведено документи за 1661–1664 рр. й зазначено, що оскільки сейм 1661 р. був заклопотаний іншими питаннями, дискусія про заснування Львівського університету відкладалася на пізніший час:

«Отримавши привілей на заснування нової академії у своєму колегіумі, отці Товариства Ісуса Львівського колегіуму закликали найясніші та найповажніші стани Корони до його апробації та підтвердження на варшавському вальному сеймі 1661 р. Оскільки ж Річ Посполита була тоді перейнята набагато важливішими турботами й справами, обговорення цього питання вирішено відкласти на більш сприятливий час»⁷.

Відтак, авторка статті схиляється до думки, що університетське питання не обговорювалося у ході сеймових дебатів, а можливо – лише в кулуарах. Таким чином, сейми 1661 та 1662 рр. не ухвалили відповідної санкції.

У період між вереснем 1663 р. та початком травня 1664 р. можливість відкриття Львівсь-

кого єзуїтського університету розглядалася у Римі комісією кардиналів, призначеною папою римським Олександром VII. За висловом нунція Антоніо Піньятеллі, комісія намагалася знайти спосіб заснування університету, не провокуючи незадоволення шляхти: «...чи можна було б знайти спосіб задовольнити прохання Його Величності без заворушень»⁸. У підсумку, після розгляду інтересів обох сторін та відповідних міркувань, єзуїтам у їх клопотанні відмовили. Цей вердикт 3 травня 1664 р. був відправлений нунцію Піньятеллі до Варшави з коментарем, що хоча папа особисто й схилявся задовольнити прохання Яна Казимира, проте перешкоди слід визнати вагомими:

«Але після обговорення справи і після повної її доповіді Його Святості, а рівно ж і після зауважень самого Його Святості, дуже зацікавленого та схильного справедливо задовольнити запит Короля, справа зіткнулася з такими численними й серйозними труднощами, що цим разом надати благословення неможливо. [...] те, що завдало справі найбільших труднощів, – це відкрита протидія, яку чинить шляхетський стан протестаціями, занесеними від свого імені, та небезпека, аби з цієї причини не виникли у Королівстві заворушення і серйозні незадоволення»⁹.

Подією, що дала початок другому етапові конфлікту, стало підтвердження 18 квітня 1758 р. королем Августом III згаданого привілею Яна Казимира від 1661 р. Практично через рік (24 березня 1759 р.) поява нового університету була санкціонована буллою папи Клементя XIII «*Cunctis ubique pateat*». Привілей Августа III майже буквально повторював

⁴ «Praecipue tamen suorum quondam discipulorum opem implorat Societas, quos tam in sapientissimo Senatu, quam in eruditissima nobilitatis corona Reipubl[icae] negotia summa cum dignitate tractare, magno suo solatio conspicit, gratulaturq[ue]; Deo, quod etiam ex collegiis et universitatibus suis viri dignissimi prodeant». – *Rationes quod non tantum expediat ...* – F. A 2 v.

⁵ AP Gdańsk. – 300 R/Ee 19. – Compendium z Sejmu Anno 1661. – S. 321–390; ibidem. – Amplificatio seu appendix annectenda compendio comitiorum celebratorum Varsaviae Anno 1661. – S. 485–559.

⁶ Archivio Segreto Vaticano. – Segreteria di Stato, Polonia 72, Lettere di Mons[ignor] Nunzio di Polonia del 1661. – F. 190–194, Relazione della Dieta.

⁷ «Patres Societatis Iesu Collegii Leopoliensis obtento novae in suo Collegio academiae erectionis privilegio, pro eodem approbando confirmandoque; ill[ustriss]imos et amplissimos Regni ordines in Comitibus Generalibus Varsaviensibus anno 1661 compellarunt. Erat tunc Respublica gravissimis curis ac negotiis involuta, causam hanc liberiori tempore tractandam distulit». – *Propugnatio iurium ...* – F.VV.

⁸ «... se si possa trovar modo di sodisfar alla istanza della M.tà Sua senza sconcerti». – Archivio Segreto Vaticano. – Segreteria di Stato, Polonia 75, Cifre con li Monsignori nunzi di Polonia e di Venezia, dal 1663 a tutto 1665. – F. 20, 3 Maggio, 1664.

⁹ «Mà discussa la materia, e riferita pienam.te à S.B.e, e dopo le riflessioni fatte anco da S.S.tà med.ma molto intenta, et inclinata alle giuste sodisfazioni del Ré, si sono incontrate tante e sì gravi difficoltà, che non si è potuto per hora condescender alla gratia. [...] quello, che hà dato mag[gi]or difficoltà al negotio, è l'aperta oppositione, che fa l'ordine equestre per le proteste in suo nome esibite, et il pericolo, che per tal causa non habbiano à suscitarsi nel Regno turbationi, e sconcerti gravissimi». – Ibidem. – F. 20 v.; F. 21 v.

текст диплому Яна Казимира (про єдину, але суттєву відмінність, мова піде далі). Єзуїтам підтверджувався дозвіл на викладання університетських дисциплін – теології, філософії, права й медицини – та надання з цих дисциплін академічних ступенів. Згідно з привілеєм, у руках Товариства Ісуса залишалася й адміністрація університету:

«Надалі управління Університетом та все керівництво ним назавжди цілком і повністю належатиме побожним отцям Товариства Ісуса, оскільки їхня надзвичайна вправність та старанність у шкільному навчанні є випробовуваною по всьому світу, а також і в цьому Королівстві, а їхній метод виховання молоді в побожності та ерудиції ясно доведений і абсолютно визнаний»¹⁰.

Більш детально адміністративний устрій нового університету та порядок надання докторських ступенів обумовлювався у листі генерала Ордену Лаурентіо Річчі від 2 лютого 1760 р. Згідно з цим документом, ректор колегіуму ставав одночасно й ректором університету, канцлером призначався префект студій, а львівському архієпископові відводилася роль протектора університету. У питаннях адміністрації ректор мав консультуватися з чотирма радниками: канцлером та трьома деканами – теологічного й філософського факультетів та факультету гуманістичних наук. Усі разом вони мали щорічно звітувати перед генералом Ордену і двічі на рік – перед провінціалом. Надання докторських ступенів мусило відбуватися раз на рік, у липні, після того, як кандидати успішно складуть відповідні іспити й захистять тези. Поза межами університету єзуїтам не дозволялося вживати докторські титули при своїх іменах¹¹.

Як бачимо, такий адміністративний устрій передбачав іноземну опіку над університетом – на відміну від опіки львівського архієпископа, а через його особу – «всієї Речі Посполитої». Варто принагідно підкреслити, що Краківський університет був пов'язаний з Річчю Посполитою через особу канцлера: ним традиційно був

краківський єпископ, один з перших сенаторів, і до його компетенції належало реформування університету та проведення візитацій. Для порівняння слід згадати й функції канцлера у Віленській єзуїтській академії. Згідно з привілеєм Стефана Баторія від 1 квітня 1579 р. канцлером тут мав бути віленський єпископ, а протектором – жмудзький єпископ. Оскільки такий устрій протирічив нормативним документам Ордену, фундатор академії, віленський єпископ Валеріан Протасевич Шушковський, звертаючись до папи Григорія XIII з проханням про підтвердження нового університету, просив змінити цей пункт королівського привілею. За буллою папи від 30 жовтня 1579 р. найвища влада над справами університету належала генералові Ордену – з правом видавати розпорядження та відміняти старі, а також здійснювати юрисдикцію над правопорушниками. Університет мав бути незалежним від єпископа, світської влади та інших університетів; єпископ під жодним претекстом не міг втручатися у встановлений буллою порядок. Булла, проте, формально не позбавляла віленського єпископа посади канцлера академії. Невдовзі, у 1585–1592 рр., цю невідповідність між установчими документами намагався розв'язати ректор Гарсіас Алаб'яно, однак питання про канцлера, його повноваження та владу так і не було розв'язане офіційно. На практиці ж склалося так, що функції канцлера виконував віцеканцлер-єзуїт, керуючись настановами конституцій Ордену та *Ratio Studiorum*, а віленський єпископ залишався почесним канцлером: він мав сприяти академії, не втручаючись, проте, у внутрішнє адміністрування¹².

Поява королівського привілею 1758 р. та підтвердної папської булли 1759 р. на створення Львівської академії відразу викликала протидію Краківського університету. Згідно зі спостереженнями Станіслава Заленського, Август III під тиском осіб, що лобіювали інтереси Кракова, нібито був змушений уже 8 серпня 1759 р. оголосити декрет, яким відкриття університету у Львові та надання академічних

¹⁰ «Regimen porro Universitatis directio[ue] omnis penes religiosos pp. Societatis IESU integra semper erit, utpote quorum insignis dexteritas et sedulitas in scholasticis instructionibus orbe toto, atq[ue] hoc etiam Regno probatur, et quibus ratio formandae ad pietatem ac eruditionem juventutis probè perspecta, penitusq[ue] recognita est». – [Potocki Piotr]. Objasnienie prawdy, iako Akademia Lwowska sprawiedliwie u potrzebnie otwarta. – Lwów, 1760. – F. E.

¹¹ Finkel Ludwik, Starzyński Stanisław. Historia Uniwersytetu Lwowskiego. – Lwów, 1894. – S. 27–28.

¹² Piechnik L. SJ. Dzieje Akademii Wileńskiej. – Rzym, 1984. – T. I. Początki Akademii Wileńskiej, 1570–1599. – S. 60, 68–75. Тексти привілею Стефана Баторія та Булли Григорія XIII опубліковані в: Baliński M. Dawna Akademia Wileńska. Próba jej historyi od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803. – Petersburg, 1862. – S. 427–438.

ступенів гальмувалося до рішення асесорського суду¹³. Однак текст цього декрету не знайдено, та й паралельні джерела не підтверджують його видання. З іншого боку, кореспонденція між краківським ректором Станіславом Мамчинським, ректором Замоїської академії Мельхiorом Кохновським та ректором школи-колонії Краківського університету у Львові Яном Кантієм Янкевичем свідчить про те, що аналогічна заборона (так звана *Inhibitio Romana*) надійшла з Риму: виходячи з листування ректорів, її текст було отримано в Польщі близько жовтня 1759 р.¹⁴

Незважаючи на королівський декрет (якби такий справді існував), 11 грудня 1759 р. єзуїти провели урочисту церемонію відкриття свого університету. Краківський університет відреагував на це виданням низки полемічних брошур, спрямованих на доведення незаконного характеру Львівської єзуїтської академії. Зміст та спосіб аргументації цих брошур (перелік їхніх повних назв наведено у додатку) ми далі спробуємо розглянути.

III

Абсолютна більшість брошур опублікована анонімно, проте є всі підстави припускати, що їхніми авторами були професори Краківського та Замоїського університетів. Методологічною основою для аналізу цих текстів послужив підхід Мартіна Гірла до полеміки між лютеранами та пієтистами¹⁵. Для М. Гірла інтерес складає власне не релігійна чи теологічна сутність лютерано-пієтистського дискурсу, а радше технічний бік справи: полеміку проаналізовано як систему певних риторичних прийомів, ужитих для досягнення головної мети – захисту «істини» та якомога повнішого спростування позиції суперника. На нашу думку, такий підхід є цілком виправданим і для розгляду полеміки між Краківським університетом та єзуїтами, оскільки в обох випадках головною метою було представлення дій протилежної сторони як несумісних з «істиною».

Концепція «істини» в нашому випадку є досить широкою, позначаючи передовсім здатність суб'єкта дотримуватися певних – офіційно чи неофіційно встановлених – норм поведінки в суспільстві; конкретна, вужча сутність «істини» обумовлюється самим предметом конфлікту. Якщо у полеміці, дослідженій Мартіном Гірлом, цією вузькою сутністю була релігія, а метою полеміки – захист теологічної доктрини, то в нашому випадку, як ми спробуємо показати далі, захист «істини» дорівнював вимозі легітимності.

Дискурс полеміки широко спирається на слово «істина» (*prawda*), котре, як видно зі змісту аргументів, означало відповідність із законами та певним політичним устроєм. Претензії ж єзуїтів на відкриття університету кваліфікуються як несумісні з витлумаченою у такий спосіб «істиною»: «Оскільки ж зацікавлена сторона діяла на таких хитких і мало узгоджених з істиною підставах, а тим більше – таємно, то тим легше для себе вони добилися своїх забаганок і тут, і в Римі»¹⁶.

У розглянутих нами полемічних брошурах Краківський університет постає персоніфікованим шляхтичем, на кшталт будь-якого іншого в Речі Посполитій – з власним почуттям гідності, честі, правами й привілеями, котрі з запалом захищаються. Головною метою авторів брошур є протиставлення університету єзуїтам на підставі правових доказів, аби переконати читача, що Львівська академія не лише не вписується у юридичну систему держави, а й взагалі у ній відсутня (для цього широко використано конституції сеймів та королівські привілеї, котрі нерідко інтерпретуються, як буде показано далі, досить вільно). Загалом же аргументи полеміки можна звести до чотирьох головних тез: 1) порушено виключне право Краківського університету, 2) знехтувано позицією сейму, 3) не дотримано належної процедури, 4) сама акція була підозріло втаємниченою.

Першою, і ключовою, з-поміж цих тез виступає звинувачення у порушенні «виключного

¹³ Załęski St. SJ. – Ibidem. – T. III. – Cz. II. – Lwów, 1902. – S. 808.

¹⁴ Див.: Biblioteka Jagiellońska (Kraków). – Oddział rękopisów, sygn. 2636. – F. 13, 17; ibidem, sygn. 2635. – F. 134. В ході архівних пошуків мені не вдалося знайти текст декрету. Депеші нунціїв Миколая Серри та Антонія Вісконті також не підтверджують факт видання Римської заборони. Див.: Archivio Segreto Vaticano. Segreteria di Stato, Polonia 238, 271, 272, 277.

¹⁵ Gierl Martin. 'The Triumph of Truth and Innocence': The Rules and Practice of Theological Polemics // Little Tools of Knowledge. – University of Michigan Press, 2001. – P. 35–66.

¹⁶ «Iakoż na tak pozornych, a mniej z prawdą zgodzających się fundamentach, im się to tajnie przed strona interes mająca działo, tym łatwiej dla siebie y tu, y w Rzymie zyskali swe požądania». – Process Akademii Krakowskiej ... – F. B.

права» (*jus privativum*) Краківського університету бути єдиним у державі закладом вищої освіти, що надає академічні ступені¹⁷ (пор. *Respons na Dyskurs* 1760 р.¹⁸). Насправді ж цей аргумент не спирався на жоден офіційний акт: не існувало ні конституції сейму, ні королівського привілею, якими б Краківська академія проголошувалася *una et sola Universitas* (одним і єдиним університетом) у державі, а тим більше – з правом забороняти появу інших університетів. Офіційними документами, котрі інтерпретувалися як такі, що нібито фіксують *jus privativum*, служили дві сеймові конституції – 1613 та 1635 рр. Перша, як наполягалось у брошурі *Respons na Dyskurs*, затверджувала виключне право Краківського університету надавати академічні ступені, а другою нібито було підтверджене його *jus privativum*¹⁹. На цій підставі доводилося, що Кракову належить право забороняти появу інших університетів, до того ж підсилене давністю звичаю, згідно з яким надання академічних ступенів практикується лише тут:

«У теперішньому сумніві, (висловленому) львівськими оо. Єзуїтами, ніби ягелонські права Краківської академії не містили в собі виключення інших шкіл в околицях Кракова, або також академії у Польщі, найліпшим тлумачем ягелонського права є звичай і вжиток. Адже, як свідчать перелічені приклади, від часів найяснішого Зигмунта III аж до нині найясніші королі та вся Річ Посполита безперервно вважали ягелонське право за виключне, не до-

пускаючи створення академії оо. Єзуїтами у Познані та Львові, [...] зберігали Краківську академію при давньому вживанні її прав. Отже, і сам цей звичай, і його вжиток є найліпшим тлумачем ягелонського права Краківської академії за теперішніх сумнівів»²⁰.

Коментуючи цей аргумент, варто зауважити, що насправді сеймова конституція 1613 р. містила тільки загальне підтвердження давніх прав і привілеїв Краківської академії, а конституція 1635 р. проголошувала про закриття єзуїтської школи в Кракові та заборону її відновлення на майбутнє у Кракові та його околицях – Казимежі, Страдомі, Клепажі:

(1613 р.) «Хоч Краківська академія добре захищена правом за фундаціями святої пам'яті польських королів, однак теперішньою конституцією зміцнюємо їх так, аби всі привілеї, надані цій Академії, прерогативи та їх відзнаки залишалися в силі і давній цілості, і все це повністю апробуємо, зберігаючи при стародавньому вжитку»²¹.

(1635 р.) «Стверджуючи всі права Краківської академії, закриваємо, згідно з конституцією нашої щасливої коронації і декларацією Св. Отця усі без винятку школи, відкриті отцями Товариства Ісуса на перешкоду тій-таки Академії; постановляємо на вічні часи, аби ні вони, ні жодні інші надалі не відкривалися під будь-яким претекстом без згоди всіх станів ані в нашому столичному місті Кракові, ані в містах, що до нього прилягають – Казимежі, Страдомі та Клепажі»²².

¹⁷ Rostworowski Emmanuel. *Czasy Saskie // Lepszy Kazimierz* (ред.). *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*. – Kraków, 1964. – S. 421.

¹⁸ Див.: *Respons na Dyskurs ...* – F. A2.

¹⁹ *Ibidem*. – F. C 2, Fr.

²⁰ «W wątpliwości terażniejszey oо. Jezuitów Lwowskich, iakoby prawa jagiellońskie Akademii Krakowskiej nie zamykały w sobie excludy i innych w okolicach Krakowa szkół, lub też akademii w Polsce, zwyczaj y używanie naylepszy iest tłumacz prawa jagiellońskiego. Aże iako wyliczone przykłady świadczą, od czasow nayiaśniejszego Zygmunta III aż do tego czasu nayiaś[niejsze] królowie y cała Rzeczpospolita nieprzerwanie prawo jagiellońskie za excludujące mieli, akademii pretendowane od oо. Jezuitow w Poznaniu y we Lwowie nie dopuszczali, [...] przy swym dawnym używaniu praw Akademii Krakowską utrzymywali. Więc ten zwyczaj sam y używanie naylepszym iest prawa jagiellońskiego Akademii Krak[owskiej] tłumaczem w terażniejszey wątpliwości». – *List Powtorny ...* – F. F v.; див. також: *Respons na Dyskurs ...* – F. A 2, E 2 v.

²¹ «Akademia Krakowska, acz iest dobrze prawem obwarowana, podług fundacyi ś.p. królów polskich, iednak one terażniejszą konstytucją tak waruiemy, iż wszystkie przywileie, nadane tey Akademii, praerogatywy y *ornamenta* ich w mocy y całosci dawney zostawuiemy, one *in toto* approbuiemy, *et in usu antiquo* zachowuiąc». – *Volumina Legum* (Przedruk zbioru praw staraniem XX Piarow w Warszawie od roku 1732 do roku 1782, wydane). – Petersburg, 1859. – T. 3. – *Konstytucye Seymu Walnego Koronnego w Warszawie, roku Pańskiego 1613*. – S. 83.

²² «Stwierdzaiąc prawa wszystkie Akademii Krakowskiej podług konstytucyi szczęśliwey koronacyi naszey, a deklaracyią Oyca Ś. szkoly *in genere* wszystkie od oyców *Societatis Iesu*, a przeszкодą teyże Akademii otworzone zawieramy, y żeby te ani otwierane, ani żadne insze *quocunq[ue] paetextu* erygowane wiecznemi czasy *absque consensu omnium ordinum* w mieście naszym stołecznym Krakowie y miastach iemu przyległych, Kazimierz, Stradomiu, y Kleparzu, nie były, waruiemy». – *Ibidem*. – *Konstytucye Sejmu Walnego Koronnego Warszawskiego, roku Pańskiego 1635*. – S. 407.

Варто додати, що підтвердження привілею 1661 р. Августом III містило важливу для єзуїтів клаузулу, згідно з якою нова єзуїтська академія мала користуватися такими самими правами й привілеями, котрі Краківська академія забезпечила собі конституцією 1635 р.:

«...розглянувши вищезгаданий привілей на предмет його підтвердження і апробації, а саме: щоб Львівська академія або університет Товариства Ісуса користувалася усіма такими ж правами та привілеями, які були надані Краківській академії або конституцією 1635 р., або в інший час, ми його підтверджуємо, стверджуємо та ратифікуємо...»²³.

Як бачимо, цією клаузулою практично відмінялося *jus privativum* Краківського університету (коли таке існувало, як стверджували краківські та замойські професори), або ж, принаймні, єзуїти допускалися до співучасті у цьому «виключному праві».

Другим за частотністю і силою наголошення аргументом можна вважати закид єзуїтам у тому, що їхній університет був відкритий без санкції сейму, чим порушено публічне право Речі Посполитої:

«Відкриття ксьондзами єзуїтами академії, схожої у правах, прерогативах та оздобах до Краківської, без згоди усієї найяснішої Речі Посполитої, поновлення на це привілею, котрий уже сто років як перестав бути привілеєм і не правоспроможний до апробації та до відкриття академії у Львові, – це дві речі, що протирічать публічному праву й уживаням у Королівстві прикладам, а також приватному праву двох академій – Краківської і Замойської, а тому гідне сеймового осуду»²⁴.

Невідповідність вчинку єзуїтів із системою публічного права була також представлена шляхом змалювання їхніх заходів щодо заснування свого університету як «непристойних». Зокрема, стверджувалося, що єзуїти простіше

кажучи намагаються привласнити (*zmuyszaune przywlaszczenie*) собі те, що належить Краківському університету – право та честь надавати академічні ступені²⁵. Єзуїтів звинувачували в обмані та приховуванні правдивих фактів. Наприклад, вони нібито «приховали», добиваючись у 1758 р. підтвердження привілею 1661 р., що даний привілей не має правової сили, оскільки, по-перше, не був ратифікований сеймом, а по-друге – офіційно опротестовувався шляхтою. Окрім того, єзуїти нібито також «приховали» низку королівських рескриптів, виданих у зв'язку з їхньою спробою розширити Львівську колегію²⁶. Поза тим, єзуїтам нагадувалося і про їхню давнішу «неправду» (*nieprawda*), а саме: вони начебто отримали привілей 1661 р. за допомогою фальшивого обґрунтування (*ad male narratam impetrationem, subreptitie*), «приховавши» від короля Яна Казимира факт існування у Руському воєводстві Замойської академії і в такий спосіб переконавши його в потребі власного університету для захисту католицької віри – на протигагу можливості постанови у Львові університету православних.

Третій аргумент носить процедурний характер: єзуїти не дотримали належної процедури заснування університету. Насправді ж ні процедурної схеми, ні законодавства з цього приводу не існувало, а те, що захисники Краківського університету називали у своїх полемічних друках процедурою, було спробою її усталення на підставі прецедентів, засвідчених у сеймових конституціях. Врешті, єзуїтів звинувачували у некоректному отриманні у 1759 р. папської булли, що підтверджувала їхній університет²⁷. На думку захисників Краківського університету, цьому мали передувати не тільки королівський привілей, але й згода сейму, і лише потім належало звертатися до папи. Адже справа заснування нового університету, згідно з цією точкою зору, належала до спіль-

²³ «[...] idem privilegium supra insertum confirmandum et approbandum esse duximus, ita videlicet, ut eadem Academia seu Universitas Leopoliensis Societatis JESU iisdem juribus et privilegiis omnibus gaudeat, quibus juribus et privilegiis sive per constitutionem anni millesimi sexcentisimae trigesimi quinti, sive alio tempore sibi concessis Academia Cracoviensis gaudet, confirmamus, approbamus, et ratificamus...». – [Potocki Piotr]. Objasnienie prawdy, iako Akademia Lwowska sprawiedliwie y potrzebnie otwarta. – Lwów, 1760. – F. E2.

²⁴ «Otwarcie przez xięży Jezuitów akademii podobney w prawach, prerogatywach y ozdobach iak Krakowska bez konsensu całej nayiaśnieyszey Rzeczypospolitey, wznowienie przywileiu na to takiego, który przestał bydz od stu lat przywileiem y prawem sposobnym approbacyi y otwierania akademii w Lwowie, są to dwie rzeczy, przeciwko prawu publicznemu y używanym w Królestwie przykładom, y przeciwko prawu prywatnemu dwóch akademii, Krakowskiey y Zamoyskiey, animadwersyi seymowej godne». – Spawa o szkodliwe otwarcie ... – F. A.

²⁵ Kochnowski Melchior Jan. Mowa w Sądach Zadwornych ... – F. A v.

²⁶ Див.: Respons na Dyskurs ... – F. A 2.

²⁷ Див.: Ibidem.

ної компетенції «усієї Речі Посполитої», тобто усіх трьох її станів – короля, сенату та посольської ізби:

«Відомо ж найяснішій Речі Посполитій із самих конституцій, які розглянуто вище, що приймати та апробувати ... шкільні інституції, а тим більше відкривати академію генеральних наук у вільній державі належить до волі всіх станів. [...] ніхто не може дорівнюватися і відкривати академію, подібну до Краківської, без відома й дозволу правodawців, бо інакше така узурпація означатиме необмежену владу»²⁸.

«Отже, з цих прикладів випливають ясні істини: 1-ше. Що заснування академій завжди належало до монархічного права²⁹, а не просто королівської ласки. 2-ге. Що академії поставали і відкривалися не інакше, як тільки за попередньою, або відразу наступаючою згодою трьох станів»³⁰.

Тут слід нагадати, що попередні прецеденти були якраз зворотніми. *Respons na Dyskurs*, дискутуючи про підстави отримання булли Климента XIII львівськими єзуїтами у 1759 р., наводить приклад Замоїської академії як нібито заснованої «правильно». Спершу, як стверджувалося, з'явився фундаційний документ, наступним кроком була його апробація Сигізмундом III, потім настала черга сеймової апробації, і лише останнім кроком було видання булли

папою Климентом VIII³¹. Насправді ж Ян Замоїський, засновуючи свій університет у Замості, спершу, 29 жовтня 1594 р., отримав підтвердну буллу папи. Фундаційний акт Замоїського від 5 липня 1600 р., яким обумовлювалося фінансове забезпечення університету та його навчальна програма, і апробація папи були санкціоновані королем 23 вересня 1601 р.³², ба більше – Замоїська академія ніколи не ратифікувалася сеймовою конституцією. Анахронічно вважалося, що такою ратифікацією автоматично стало затвердження Замоїської ординації на сеймі 1590 р., хоча на той час самої академії ще не існувало.

Утім, за дещо зворотною процедурою була створена й Віленська академія. Спочатку, 1 липня 1578 р., король Стефан Баторій підписав так званий «кишеньковий привілей». Фундаційний акт віленського єпископа Валеріана Протасевича Шушковського від 24 серпня 1578 р. було затверджено королем 1 квітня 1579 р. і скріплено підписами senatorів. Підтвердну буллу папи Григорія XIII підписано 30 жовтня 1579 р., і лише в 1585 р., під час сейму, Стефан Баторій у присутності й за підписами senatorів вдруге (23 лютого) підтвердив створення Віленського університету. Пізніше, 11 жовтня 1641 р., король Владислав IV надав Віленській академії привілей на викладання

²⁸ «Wiadomo tedy iest nayiaśn[iejszej] Rzeczypospolitey z przełożonych samych konstytucyi, że przyimować y approbować ... instituta szkolne, dopieroż akademią generalnych nauk otwierać w wolnym państwie należy do wszech stanów zezwolenia. [...] nikt nie może porównywać się y otwierać akademią podobną iak Krakowską bez wiadomości y zezwolenia prawodawców, inaczej ta uzurpacya znaczy absolutność». – Instancya do Nayiasniejszych Trzech Stanow ... – F. D 2.

²⁹ Тут *jus monarchicum* належить, на нашу думку, тлумачити як право держави, тобто право Речі Посполитої, оскільки в аргументах Краківської та Замоїської Академії йшлося про те, що не сам лише король в одноособовому порядку має владу і право засновувати нові університети, але робить це спільно з іншими сеймовими станами. Ось як це тлумачить «Process Akademii Krakowskiej»: «Iż Krolowie Ichmć sami przyznali *suis Rescriptis*, że to nie iest *Iuris Eorum Solius Maiestatici erigere Academicas Universitates*, ale *ad Monarchicum* wraz z niemi *aliorum Ordinum Gubernium* należy.» [Адже Іхні Величності Королі самі визнали у своїх рескриптах, що заснування академічних університетів не належить лише до права їхнього маєстату, але до монархії разом з ними належить і управління інших станів.]. «Nie ten był dyskurs Przewacney Akademii Krakowskiej ... aby miała nim usunąć co z Powagi y mocy Naiasniejszych Maiestatow. Nie stydzi się swoich Propozycyi w Indukcie przełożonych, z Prawem zgadzających się. Imo. Ze nie przyznała, aby Erekcye *Universitatum* miały należeć *ad ius purum Maiestaticum*, ale powiedziała, że *cumulative ad Majestatem et Ordines reliquot* wraz *cum Majestate* składających iedną Rzeczpospolitą, iakoby *unum individualiter Statum Monarchice* w Krolestwie naszym Polskim *regnantem*». [Не про те йшлося в дискурсі презацної Краківської Академії... аби якийсь зменшити ним повагу та міць найясніших (королівських) маєстатів. Не соромиться вона своїх пропозицій викладених в Індуктах і відповідних законові. 1-ше. Про невизнання того, що заснування університетів має належати не лише до власне права (королівського) маєстату, але визнала, що спільно до (королівського) маєстату й інших станів, складаючих разом з (королівським) маєстатом одну Річ Посполиту, ніби один неподільний правлячий в королівстві нашому польському монархічний стан.]. Див.: Process Akademii Krakowskiej. – F. D v., D 2.

³⁰ «Z tych tedy exemplifikacyi pewne manifestantur prawdy: Imo. Ze erekcya akademii była zawsze *iuris Monarchici, non solius Maiestatici gratiosi*. 2do. Ze akademie nie inaczej powstawały y otwierany były, tylko za poprzedzającym *trium ordinum* na to, lub *immediate* następującym zezwoleniem». – Process Akademii Krakowskiej. – F. C, D 2.

³¹ Див.: *Respons na Dyskurs* ... – F. A 2, G 2, P; а також Instancya do Nayiasniejszych Trzech Stanow ... – F. D 2; Process Akademii Krakowskiej. – F. B 2 v.; Spawa o szkodliwe otwarcie. – F. A v.

³² Gmiterek Henryk (red.) Album studentów Akademii Zamojskiej (1595–1781). – Warszawa, 1994. – S. 9.

медицини, цивільного й канонічного права та присудження з цих дисциплін академічних ступенів³³, але цей документ ніколи не затверджувався сеймовою конституцією.

Врешті, четвертим аргументом в опротестуванні єзуїтських переступів послужила церемонія відкриття Львівської академії, котру також кваліфікували як неналежну поведінку єзуїтів. Насамперед, церемонію провели не на підставі письмового дозволу, яким мала б стати апробація сейму, а явочним порядком (*via facti*). Більше того, захисники Краківського університету стверджували, що інавгураційні урочистості не були достатньо публічними, а відтак – інституцію, що належала до спільного інтересу «усієї Речі Посполитої», відкрили у таємній і прихований спосіб (*zamknięta u skryta akcya*):

«... свою академію, на яку претендуєте, ви відкрили в присутності кількох осіб чернечого та світського стану, приведених лише на шкільну промову, як я чув з їхніх власних вуст, а в публічному писанні, у нижчезгаданому артикулі, хвалитеся, що навіть виразити не можете, як при велелюдному акті раділи й віддавали шану найяснішому ректорові усі стани ...»³⁴.

Такий самий закид згодом повторено у ще гострішій формі:

«... (єзуїти) ухопилися за останній, хоч і таємний спосіб, і всупереч заборонним мандатам, не чекаючи, доки академії будуть вислухані з тим, аби пункти булли було перевірено й очищено без шкоди для сторін, таємно замкнувшись у Колегіумі, (відкрили) академію явочним порядком, вбралися в академічні берла й тоги і поробили студентів бакалаврами»³⁵.

На завершення варто коротко згадати про саму мову полеміки. По мірі розгортання конфлікту аргументація Краківської академії дедалі більше спирається на юридичні документи, стає більш структурованою і позірно логічною. Паралельно гострішає стилістика текстів, зокрема – в змалюванні «негідної» поведінки єзуїтів, еволюціонуючи від опису їхнього чини-

ку як суперечного з законами держави та правами її громадян до кваліфікування його як зухвалою й нахабного:

«...але кожний з наведеного нижче сам здогадається, наскільки безсоромним і зухвалым є її створення (Львівської школи) шляхом публічного проголошення Львівської академії, на яку вони претендують»³⁶.

IV

Образ сильного сейму і короля як гаранта порушених прав, що постає з антиєзуїтської полеміки XVIII ст., насправді є відображенням політичних ідеалів минулого. Хоча за Августа III головні політичні інститути держави залишалися тими ж самими, їхня реальна вага була мізерною: король навіть не мешкав постійно в Польщі, сейми раз за разом зривалися, ворогуючі партії магнатів змагалися за владу, а іноземні володарі безцеремонно втручалися у внутрішні справи Речі Посполитої. Здається, якби єзуїти й хотіли цілеспрямовано оминати ратифікацію потрібного їм акту на сеймі, то ситуація для цього була набагато більш сприятливішою у XVIII ст., ніж у 1661–1662 рр. Тим часом, як можна побачити з наведених прикладів, концепція «істини» постає в полеміці у подвійній формі: «істиною» є не лише відповідність законам та узгодженість із законодавством, але й політичний авторитет та його ефективність. Під цим кутом зору полеміка між Краківським університетом та єзуїтами опосередковано відображає інерцію політичної культури, зокрема – у сприйнятті «спільного блага» (*dobro popolite*). Саме до нього апелюють противники єзуїтів, представляючи інтереси своєї Alma Mater – Краківської академії – як справедливий та істинний, а дії єзуїтів – як протизаконні й суперечні з правом та «істиною».

Більше того, окреслена вище система доказів зображає єзуїтів заколотниками, що підривають внутрішній мир у державі, тобто, послуговуючись новітніми поняттями – зазіхають на

³³ Piechnik L. SJ. Dzieje Akademii Wileńskiej. – Rzym, 1984. – T. I. Początki Akademii Wileńskiej, 1570–1599. – S. 57–60; T. II. Rozkwit Akademii Wileńskiej w latach 1600–1655. – Rzym, 1983. – S. 162–163.

³⁴ «... waszą zaś pretendowaną akademię otwarliście w obecności niektórych osób zakonnych u świeckich na przemowę szkolną tylko sprowadzonych, iak z ust tych samych słyshałem, u publicznym serypsem w niższym artykule chęlpicie się, że nie iest możności waszey wyrazić, iak przy arcylicznym akcie *magnifico rectori* powinszowanie oddawały wszystkie weselące się stany...». – List przyziacielski ... – F. E 2.

³⁵ «... [jezuici] chwycili się ostatniego tajemnego iednak sposobu u pod mandatami zakazującymi nie czekając aż akademie słuchane będą, aż bulli klausula *sine tamen praeiudicio alicujus* sprawdzona u oczyszczona będzie, potaiemnie zamknawszy się u Kollegium akademiją *via facti* u berła u togi przybrali się u studentow bakałarzami poczynili». – Spawa o szkodliwe otwarcie ... – F. C v.

³⁶ «...ale każdy *ex sequentibus* domyśli się, iak *importunum et impertitens factum* iey (Szkoły Lwowskiej), u ogłoszeniu *in publico* pretendowanej akademii lwowskiej stało się». – Process Akademii Krakowskiej ... – F. A.

існуючий соціальний лад. Це вбачається, поперше, у тому, що вони відновили свої давні суперечки з Краківською академією³⁷, а вже сам факт полеміки дестабілізує соціальну злагоду. За висловом ректора Замойської академії Мельхіора Кохновського, це належить до найтяжчих переступів (*naywiększy skarzyciel*) єзуїтів, засвідчуючи їхню підступність (*podstępstwo*) та праволомство (*prawołomstwo*)³⁸. По-друге, вони порушили той зв'язок, котрий поєднує громадян-шляхтичів і регулюється їхніми правами та привілеями (хоча цю мотивацію не сформульовано чітко, її можна простежити на підставі згаданих вище аргументів).

Захищаючись, єзуїти у 1759–1760 рр. теж надрукували декілька полемічних брошур (див. додаток), де обстоювали легітимність та необхідність нового освітнього закладу, відкидали звинувачення Краківського університету і доводили, що поява їхнього університету не порушує ані публічного права (*prawo publiczne*), ані прав Краківської академії. Це, проте, не допомогло: 14-24 липня 1761 р. справа проти єзуїтів – за позовом Краківської і Замойської академії – слухалася у задвірному асесорському суді у Варшаві. Король на сесіях не був присутній особисто, зазвичай їх провадив великий коронний канцлер або підканцлер. У 1761 р. уряд канцлера посідав Ян Малаховський. Слова представника позивачів, ректора Замойського університету Мельхіора Кохновського, дають підстави твердити, що у засіданні брав участь (головавав?) іновроцлавський воєвода Анджей Замойський («*Więkoromny przodek twój, miłościwu panie ...*»), – так звертався Кохновський до Замойського, апелюючи до особи фундатора Замойської академії Яна Замойського³⁹).

Книги асесорського суду за 1761 р. не збереглися, відтак можемо скласти лише гіпотетичне уявлення про те, що діялося у залі суду. За свідченням одного з присутніх, адвокати обох сторін промовляли гостро й палко, «послу-

говуючись неймовірною кількістю адвокатських формулювань та викрутів». Єзуїти справили враження кількістю й витонченістю своїх аргументів, тоді як краківські професори робили наголос на засадах права. Кінцевою метою дебатів було змусити опонента публічно відмовитися від своєї позиції. Саме на цьому наполягав ректор Замойської академії Мельхіор Кохновський, вимагаючи у звинувачувальній промові, виголошеній від імені Краківської та Замойської академії, щоб єзуїти зреклися привілею 1661 р.:

«Того лише вимагаємо від львівських шкіл, щоб, як і побожні попередники вельмишановної сторони, вони зреклися столітнього Казимирового привілею і змирилися з прерогативами Краківської академії як єдиної у Короні, а Замойської – як єдиної на Русі...»⁴⁰.

Промову Кохновського один із присутніх порівняв з виступами Цицерона в римському сенаті, а решта нібито визнала, що якби ректор захотів – то міг би допровадити до конфедерації проти єзуїтів:

«Неможливо й висловити, як палко провадилася та справа, як багато (прозвучало) добірних адвокатських думок, викрутів, хитрощів, тонкостей. Львівська сторона чинила тиск тисячею витончених аргументів, тоді як академічні позивачі захопили думки й судження підставами права, щоправда – лише безсторонніх (людей), бо не знаю, чи переконали зацікавлених осіб. Після вступних промов його милість ксьондз замойський ректор, неначе колись Цицерон у сенаті, захоплює промовляв до найяснішого суду на захист своїх інтересів. Повір мені, вашмосць милостивий пане, що своєю промовою він витиснув сльози коли не у всіх з очей, то напевне в усіх із серця. Загалом же всі були зачудовані його дивовижним красномовством, а пізніше дехто говорив, що якби той академік захотів – то своєю промовою запалив би усіх до конфедерації проти Єзуїтів»⁴¹.

³⁷ Respons na Dyskurs ... – F. A v.

³⁸ Kochnowski Melchior Jan. Mowa w Sądach Zadwornych ... – F. A v.

³⁹ Ibidem. – F. A.

⁴⁰ «Tego tylko od szkół lwowskich iedynie żądamy, ażeby iako świątobliwi przodkowie wielebney strony wyrzekli się stoletniego przywileiu kazimierowskiego, a Akademię Krakowską iedną w Koronie, Zamojską iedną na Rusi przy prerogatywach swoich cierpieli...» – Ibidem. – Остання сторінка.

⁴¹ «Nie podobna wyrazić, *quanto motu* ta sprawa agitowała się, iak wiele wybornych *causidicalium* myśli, wykretów, dystynkcyi, subtelności. Strona lwowska tysiącem subtelnych argumentów impressyą czyniła, a zaś *akademie actrices* fundamentem prawa *captivabant* rozumu y zdania, lecz tylko *impartialium*, bo *partiales* nie wiem czy *convicti*. Po skończonych induktach JX rektor Zamoyski, iako niegdyś Cicero w senacie, *pro domo sua admirande* do nayiaśnieyszego sądu *peroravit*. Wierz mi WMM pan, że mową swoją, ieżeli nie wszystkim z oczu, to z serca zapewne wszystkim lży wycisnął. Zgola że wszyscy *prae mirabili eloquio* zadumieni byli; mówili niektorzy potym, że gdyby chciał ten akademik, to by mową swoją do konfederacyi przeciwko Jezuitom wszystkich pociągnął». – Ossollineum (Wrocław). – Sygn. 719. – F.167. Excerpt listu JX. Sekretarza Auditorskiego die 25. Julii pisanego A. 1761.

Асесорський суд не розв'язав суперечки, відклавши справу про відкриття Львівського університету до майбутнього сейму, а в міжчасі заборонивши єзуїтам користуватися королівським привілеєм: «[*sprawa*] *remissa* na seym *cum inhibitione*». Єзуїтам, проте, вдалося домогтися зміни вердикту і настояти на тому, аби спір передали на розгляд реляційного суду, а вони, зі свого боку, зобов'язувалися не послуговуватися королівським привілеєм до остаточного вироку:

«...Справа наша з отцями львівськими єзуїтами провадилася в асесорському суді з 14 по 2(4?) липня, і за рішенням асесорів і самого судді видано сприятливий для нас декрет, відкладено до сейму із заборонаю. Коли противники про це довідалися, то багато бігали й старалися про відміну виданого декрету, і постановлено відкласти з усіма наслідками на реляційні суди, котрі відправляються перед сеймом або коли їх скличе король Його Милість, наш милостивий пан, отже нам тим часом залишається святе терпіння»⁴².

Згідно з депешею нунція Антонія Вісконті⁴³ до Риму, згаданий вердикт асесорського суду було винесено 31 липня:

«Я мав вагомі підстави вважати, що декрет великого канцлера у справі університету у Львові буде видано в строки, зазначені Вашій Велебності у моєму попередньому шифрованому повідомленні; сталося, проте, багато змін через різні зобов'язання та роздуми, і нарешті 31 дня минулого місяця проголошено такий

декрет: відкладаємо повністю усю цю справу на реляційний суд з огляду на збіг привілеїв обох сторін. [...] Тепер Його Величності залишається визначити, коли, на його розсуд, має відбутися реляційний суд: відтак, справу повністю призупинено ...»⁴⁴.

Антиєзуїтська брошура *Spawa o szkodliwie otwarcie* також підтверджує, що вирок асесорського суду було винесено 31 липня 1761 р.: «Здається однак, що 31 липня тогочасно 1761 р. асесорський коронний суд постановив, з огляду на збіг привілеїв, відкласти всю ту справу на реляційні суди...»⁴⁵.

Наслідків судового процесу ми не знаємо. Що ж до поглядів істориків на подальшу долю Львівського університету, то вони розходяться. Так, Людвік Фінкель вважав, що 1763 р. було видано королівський рескрипт про закриття університету, а згодом – і декрет римського трибуналу, котрим відкликано буллу Климента XIII, проте, незважаючи на це, університет продовжував функціонувати⁴⁶. Думка Фінкеля, найімовірніше, спиралася на твердження освітнього діяча кінця XVIII – початку XIX ст., реформатора й ректора Краківського університету Гуго Коллонтая:

«Справа тяглася два роки, аж доки дійшло до остаточного вироку; все ж таки, академіки домоглися відміни королівського привілею, отриманого за фальшивим поданням всупереч правам країни. Визнано, що на підставі Гадяцького трактату їм (єзуїтам) не вільно було відкривати головної школи у Львові; визнано, що вони

⁴² «...Sprawa nasza z oo. Jezuitami lwowskiemi agitowała się w sądach assessorskich a die 14 ad 2[4?] Iulii, y z decyzyi assessorów y samego sędziego miała ułożony pomyslny dla nas dekret, *remissa na seym cum inhibitione*, o czym gdy się *adversarii* dowiedzieli, tak mocno biegali i starali się, że odmieniono ułożony dekret, y stała *remissa cum toto effectu* na sądy relacyjne, które się odprawiają przed seymem lub kiedy ie złoży Król JMC PNM, więc dla nas tym czasem *patientia sancta*». – Ibidem. – F.148–148 v., M. St. Фічкевич [до ректора Краківського університету Казимира Ярмундовича?], 20 липня, 1761. Реляційний суд був власне королівським судом, у якому головував сам король і засідали присутні при дворі сенатори. У тому випадку, коли асесорський суд не вважався компетентним вирішувати певні справи, до яких, зокрема, відносилися й справи про королівські привілеї, існувала можливість відіслання справи (ремісія) з асесорського суду до суду реляційного. Див.: Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M. Historia ustroju i prawa polskiego. – Warszawa, 1997. – S. 241–242.

⁴³ Антоній Євгеній Вісконті (Visconti, Vicescomes), єпископ Ефеський був призначений нунцієм до Польщі 8 жовтня 1759 р. Він прибув до Варшави 20 червня 1760 р. і виїхав звідти невдовзі після 12 серпня 1767 р., по закінченні своїх повноважень як нунція.

⁴⁴ «Grande era il fondamento perché io credessi, che il decreto del Gran-Cancelliere sulla causa dell'università di Leopoli sarebbe uscito nei termini significati a V.E. nei miei numeri del passato ordinario; ma le variazioni sono state moltissime per diversi impegni, e riflessioni, e finalm.te il 31. del passato si diede fuori il decreto seguente: Causam praesentem ex integro ob concurrentiam hinc, et inde privilegiorum ad iudicia relationum remittimus [...] Rimane ora alla M.S. il determinare, quando questo debba tenersi, dipendendo dal suo arbitrio: La causa per tutto resta ancora sospesa [...]». – Archivio Segreto Vaticano. – Segreteria di Stato, Polonia 277 [Cifre di M.r Serra e M.r Visconti Nunziz Apostolici in Varsavia (1759–1764)]. – F.102–102 v., лист від 5 серпня 1761 р., дешифрований 26 серпня 1761 р.

⁴⁵ «Lecz visum est iudicio postcuriali regni ob concurrentiam privilegiorum remisse tey całej sprawy na sądy relacyjne sub die 31 Iulij anno eodem 1761 uczynić ...» – *Spawa o szkodliwe otwarcie* ... – F. C 4 r.

⁴⁶ Finkel L., Starzyński St. Historia Uniwersytetu Lwowskiego. – Lwów, 1894. – S. 30.

не могли отримати права на таке відкриття без виразного дозволу сейму; єзуїти, проте, не вгамовані асесорським вирок, трималися римської булли, котрої асесорський декрет не міг анулювати. (...) До кінця панування Августа III тривала ця скандальна колотнеча, аж доки не скінчився процес з єзуїтами у Римі. (...) Що ж до колотнечі з львівськими єзуїтами, то суперечки з цього приводу тривали в римських трибуналах понад десять років, аж врешті рота видала остаточний вирок, що відкликав буллу на заснування університету у Львові, наказуючи його закрити й відмінюючи всі докторські ступені, будь-кому там надані. Підставою для римського декрету послужив усе ж декрет асесорський, до проголошення якого вагомо прислужився Конарський. Мусили, отож, єзуїти відмовитися від своїх задумів, Університет було зачинено, і це стало останнім тріумфом академіків над єзуїтами (...)»⁴⁷.

Гуго Коллонтай не вказує чітко рік, а його слова «*dwa lata wleka się sprawa, nim przyszło do ostatniej sentencji*» цілком можуть стосуватися і 1761 р., тобто згаданого вище декрету асесорського суду, оскільки перед цим він оповідає про церемонію відкриття єзуїтського університету, що мала місце 11 грудня 1759 р.

Скоріш за все, справа єзуїтського університету не розглядалася у реляційному суді, де, за висловом Станіслава Заленського, вона продовжувала «висіти». Конвокаційний сейм 1764 р. також не поклав кінець протиборству єзуїтів та Краківської академії. Проте, як зауважив Заленський, позиція короля Станіслава Августа у процесі між єзуїтами та піярами переконала єзуїтів у тому, що шансів на позитивний для них вирок реляційного суду не залишалося⁴⁸. Згідно з точкою зору Заленського, жодного формального декрету про заборону Львівського університету – судового, сеймового, або

римського – взагалі не було видано. З кінця 1764 р. єзуїти припинили надання академічних ступенів, хоча й надалі, включно до 1773 р., продовжували вживати слова «університет» та «академія» на позначення свого навчального закладу⁴⁹.

* * *

Завершуючи, можна припустити, що Львівський єзуїтський університет не зміг розвинутися як вищий навчальний заклад з кількох причин: по-перше, опозиція Краківського університету виявилася занадто сильною; по-друге, єзуїтам, скоріш за все, не вдалося забезпечити себе в достатній мірі підтримкою шляхти, а особливо впливових при дворі магнатів; і врешті, по-третє, невдача їхньої акції обумовлювалася ще й несприятливою міжнародною ситуацією, в якій Орден опинився у другій половині XVIII ст., коли єзуїтів було вигнано з Португалії (1759 р.) та Франції (1764 р.).

Додаток

A) Полемічні брошури краківських та замойських професорів

Rationes quod non tantum expediat, sed etiam necesse sit Academiam Leopoli in Collegium Patrum Societatis Iesu erigere (Varsaviae, apud Viduam et Heredes Petri Elert, S.R.M. Typ. Anno Domini, 1661).

Propugnatio iurium, privilegiorum et praerogativarum Generalis Regni Scholae Universitatis Cracoviensis, adversus praetensam Erectionem Academiae in Colegio Leopoliensi R.R. Patrum Societatis Iesu (Bez w.m.dr., A.D. 1759).

Instancja do Nayiasniejszych Trzech Stanów Rzeczypospolitey za ukrzywdzonym Prawem, publicznym, y dwiema Akademiami Krakowską y Zamoyską przeciwko wznowionej Akademii Lwowskiej OO. JJ. Pokornie zanesiona Roku 1759 (Bez w.m.dr., 1759).

⁴⁷ «*Dwa lata wleka się sprawa, nim przyszło do ostatniej sentencji; wszelako akademicy zyskali złożenie królewskiego przywileju otrzymanego na fałszywe doniesienie przeciw prawom krajowym. Uznano że na mocy traktatu hadziackiego nie wolno im (jezuitom) było otwierać szkoły głównej we Lwowie; uznano, że takiej erekcyi bez wyraźnego zezwolenia sejmowi uzyskać nie mogli; jezuita przecież nie uspokojeni wyrokiem assessorskim, trzymali się bulli rzymskiej, której dekret assessorski uchylić nie mógł. (...) Do końca panowania Augusta III trwały te gorszące kłótnie, póki się nie ukończył proces z jezuitami w Rzymie. (...) Co do kłótni z jezuitami lwowskimi, więcej jak lat dziesięć trwały spory w trybunałach rzymskich, aż nareszcie Rota wydała ostateczny wyrok, rewokując bullę erekcyi *Universitatis* we Lwowie, nakazując zamknięcie onej i uchylając wszelkie stopnie doktorskie, tamże komukolwiek konferowane. Dekretu rzymskiego był wszelako zasadą dekret assessorski, do którego otrzymania Konarski pomógł dzielnie. Musieli zatem jezuita poprzestać swych zamysłów, *Universitas* zamknięta została; był to ostatni akademików nad jezuitami triumf (...)» – Hulewicz Jan (red.). Kołłątaj H. Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III (1750–1764). – Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1953. – S. 99–101.*

⁴⁸ Załęski St. SJ. – Ibidem. – T. III. – Cz. II. – Lwów, 1902. – S. 821.

⁴⁹ Ibidem. – S. 820–821.

Respons na Dyskurs dwóch Ziemiańców o Erekcji Akademii Jezuickiej we Lwowie, dla wiadomości Przeswiętych Woiewodztw, Ziem, Xięstw, y Powiatów Koronnych W.X.L. do druku podany. Roku Pańskiego 1760 (Bez w.m.dr.).

Summaryusz całej sprawy względem otwarcia Akademii Jezuickiej we Lwowie, na Sejmiki Przedseymowe przeświętych Woiewodztw, Ziem, Xięstw y Powiatów Koronnych y W.X.L. od Akademii Krakowskiej Roku 1760 dla informacji podany (Bez w.m.dr.).

List przyjacielski do nauczycielów szkół lwowskich. Roku Pańskiego 1760 (Bez w.m.dr.).

List powtórny do wielbnych OO. Jezuitów Collegium Lwowskiego. I Reflexyami na Skrypt o Erekcji pretendowanej, we Lwowie Akademii przez Ich świeże wydany, Roku 1761 (Bez w.m.dr., Zamość?).

Process Akademii Krakowskiej y Zamoyskiej przeciw collegium OO. Jezuitów Szkół Lwowskich w Sądach J.K.Mci Assessorskich wywiedziony. Roku Pańskiego 1761. Mowa przy zaczęciu Sprawy (Kraków, 1761).

Kochnowski, Melchior Jan. Mowa w Sądach Zadwornych J.K.Mci P.N.M. za Prawami Akademii Krakowskiej y Zamoyskiej, przez J.Mci X. Kochnowskiego, Obojga Praw Doktora, Kanonika Kollegiaty y Rectora Universitatis Zamoyskiej. Dnia 24 Lipca, Roku 1761 miana, y na obligacyią wielu osób do druku podana (Bez w.m.dr., 1761).

Memoryał do J.O. Xiążecia J.Mci Prymasa, JJ.OO.JJ. Wielmożnych JMc. Panów Senatorów, Dygnitarzów, Urzędników, na Sejm Walny Konwokacyjny zgromadzonych, Panów y Miłościwych Dobrodzieiów,

od Krakowskiej y Zamoyskiej Akademii z naygłębszym uszanowaniem podany R. 1764 (Bez w.m.dr.).

Sprawa o szkodliwe otwarcie Akademii w Collegium XX. Jezuitów lwowskich po odesłaniu z Assessoryi Koronnej i niedoszłych sądach relacyjnych [...] do stanów miłościwych [...] Rzeczypospolitey od Akademii Krakowskiej i Zamoyskiej na sejmie konwokacyjnym w Warszawie roku 1764 ... zanesiona (Typis Universitatis Zamoscensis, 1764).

Informacya in Jure et facto w Sprawie Akademii Lwowskiej Soc. JESU, Naprzeciw Przeswiętym Akademiom Krakowskiej y Zamoyskiej Trzema Częściami Podzielona (Bez w.m.dr. i r.).

Б) Броушпу єзуїміє

Dyskurs dwóch Ziemiańców z okazji wydanej Bulli od Ojca Świętego Klemensa XIII na Lwowska Uniwersitatem do wiadomości publiczney podany (Bez w.m.dr., 1759).

Erekcja Lwowskiej Universitatis (tak) żadnego i żadnemu prawu ani Statutom Krolestwa przeciwna nie iest (Bez w.m.dr., 1760). Теж саме латинською мовою: *Academiis nuper institutis Leopoli nullis regni legibus adversari, legitima auctoritatis permissu probatur. Opusculum ex polonica lingua in latinam conversum* (Lwów, 1760).

[*Potocki, Piotr III*]. Objasnienie prawdy, iako Akademia Lwowska sprawiedliwie y potrzebnie otwarta (Lwów, 1760, styczeń).

Oświadczenie sprawiedliwości i potrzeby Akademii Jezuickiej Lwowskiej w xiążce «Objasnienie prawdy» [...] przeciw tłumaczeniom przeciwnym w Sądach Przeswiętneho Konsystorza Lwowskiego uczynione. Roku 1760 w miesiącu Lutym (Bez w.m.dr.).